

USUSRET PRIVREDNIM SLOBODAMA

James M. Buchanan
Fairfax, Virginia

Izvorni znanstveni rad
UDK 321.74

Socijalizam je mrtav; levijatan ostaje

Krah socijalizma, do kojeg je došlo tijekom posljednje dvije godine, autor označava njegovom smrću. Prekinut je romantični mit o društvu koje je trebalo funkcionirati na odbacivanju privatnog vlasništva, slobodnog tržišta i poduzetništva. Pokazalo se, međutim, da slobodne tržišne ekonomije funkcioniraju mnogo bolje od politički dirigiranih ili planskih ekonomija. Smrt socijalizma, smatra autor, ne znači i smrt levijatana državne intervencije. Arbitrarno uplitanje u tržišne institucije i nametanje prava javnog interesa na račun privatnih profita pokazuje da levijatan ostaje i nakon smrti socijalizma.

Pred više od stotinu godina njemački je filozof Friedrich Nietzsche proglasio Boga mrtvim.¹ Ta dramatična izjava trebala je pokazati kako je religija prestala služiti kao organizacijski princip za živote pojedinaca ili kao zakon njihovih organizacija. Nakon Nietzschea, mrtvi je Bog u ljudskoj svijesti bio zamijenjen socijalizmom. Ja želim sada usporediti Nietzscheovu izjavu s jednom sličnom — »socijalizam je mrtav« — koja se čini manje šokantnom jer se o njoj moglo čuti svuda po svijetu tijekom 1990. godine.

Zapravo, gubitak vjere u socijalizam je mnogo tragičniji od gubitka vjere u Boga, jer je Bog socijalizma uzimao oblike koji su bili vidljivi. Nije bilo skrivenih tajni koje je moguće saznati

1 James M. Buchanan, »Socialism is Dead; Leviathan Lives«, *The Wall Street Journal Europe*, 19. srpnja 1990. Profesor Buchanan dobitnik je Nobelove nagrade iz ekonomije za 1986. godinu. Predaje u Centru za studij javnog izbora na Sveučilištu George Mason u Virginiji. Tekst je pripremljen na osnovi predavanja održanog u ožujku 1990. u Sidneyu.

samo u drugom životu, a obećana realizacija socijalističkih ideala nije mogla biti odlagana u nedogled. Socijalizam je obećavao sasvim specifične rezultate — koje nikad nije ostvario.

Čovjek može samo s čuđenjem pogledati u prošlost, kako bi vidio glupost monumentalnih razmjera koja je više od stoljeća prisiljavala intelektualne vođe širom svijeta da upadnu u nešto što je F.A. Hayek nazvao »fatalnom zamisli« — koju je otjelovljavao socijalizam. Kako smo mogli dozvoliti da se zavaravamo romantičnim mitom koji kaže da politički organizirana vlast može bolje zadovoljiti naše potrebe nego što ih možemo zadovoljiti sami uz dobrovoljni dogovor, udruživanje i razmjenu?

Socijalisti posvuda

Takav fatalni način razmišljanja bio je gotovo svjetskih razmjera. Budimo barem sada svjesni pokušaja ljudi koji su bili zadrti zagovarači i branitelji centralno upravljanih autoritarnih režima, kakvi su bili u Sovjetskom Savezu i njegovim satelitima, i naših pokušaja da ih u tome spriječimo. Socijalista je bilo po cijelom svijetu, u svakom društvu. Oni i sada, usprkos vidljivim dokazima da je socijalizam bio velika zabluda, ne mogu pobjeći od takvog načina razmišljanja. Čak i za one od nas koji smo, makar nevoljko, priznali da je Bog socijalizma mrtav, ne dolazi na svjetlo dana vjera u bilo kakav nesocijalistički način organiziranja. Možemo priznati kako je socijalizam promašaj, ali ne možemo prihvatiti alternativu, predstavljenu slobodnim tržištem ili sistemom poduzetništva, makar to bilo u korist države blagostanja.

Socijalisti, prisiljeni uvidjeti da ekonomija u cijelosti ili djelomično organizirana na socijalističkim principima, ne donosi priželjkivane rezultate, sada čine posljednje očajničke pokušaje da preformuliraju značenje termina »socijalizam«, kojeg je britanski socijalist i znanstvenik Alec Nove 1987. godine definirao kao »društvo u kojem sredstva za proizvodnju dobara i usluga nisu u privatnim rukama«.

Sada već svi znaju da privatno vlasništvo i slobodna inicijativa rade bolje od socijalizirane ekonomije Aleca Novea kojom upravljaju državne vlasti i kooperativne agencije. Individualizirana tržišna ekonomija »radi bolje« od socijalizirane ekonomije u smislu da donosi više materijalnih dobara, ali i daje više slobode pojedincima kad odlučuju kad, gdje i u koju svrhu će

uložiti svoje resurse, da bi proizvodili vrijednosti za koje očekuju da će ih drugi tražiti.

Između 60-ih godina i današnjih dana socijalizam se polako razbolio i umro. Što se dogodilo? Postojale su dvije strane medalje: »marketinška uspješnost« i »politički promašaji«. Gornje empirijske činjenice moralo je napokon raspršiti romansu. Činjenice su doista pokazale da slobodne tržišne ekonomije funkcioniraju mnogo bolje od politički dirigitiranih ili planiranih ekonomija. Pokazala se primjerice jaka opreka između zapadnonjemačkog *Wirtschaftwundera* i dokazanih neuspjeha socijalističkih eksperimenata u Velikoj Britaniji kasnih četrdesetih i ranih pedesetih godina ovog stoljeća. Iskrene su procjene pokazivale kako centralizirane privrede SSSR-a, Kine i država Istočne Evrope nisu uspješne u proizvodnji dobara i usluga.

Pored toga, nisu bile uspješne ni u idejama. O tome popis radova akademskih ekonomista ostavlja, u najboljem slučaju, vrlo šaroliku zbirku. Ekonomisti blagostanja početkom i sredinom stoljeća bavili su se gotovo isključivo dokazivanjem nedostataka tržišta, da bi pribavili razloge za političke intervencije. Ali revolucija javnog izbora u idejama o politici i politički promašaji također su potaknuti prvenstveno od akademski obrazovanih ekonomista.

Kad se ekonomski modeli ponašanja primjene na »javne birače« — na sve koji na različit način sudjeluju u političkim ulogama, kao što su birači, političari, birokrati, planeri, stranački vođe i sl. — romantična vizija koja je temelj cijelog mita o socijalizmu nestaje. Ako se oni koji odlučuju za druge konačno vide kao obične osobe, kako može ogromno ovlaštenje neke grupe za vršenje vlasti, što karakterizira centraliziranu ekonomiju, biti opravdano? Ovaj gubitak vjere u politiku, koja je široko određena u socijalizmu, nije, međutim, bio praćen obnovom vjere u tržište, u viziju *laissez-fairea*, što predstavlja središnje mjesto u učenjima klasičnih ekonomista. Ostala je i dalje nesklonost da se stvari ostave same sebi i da se dopusti slobodnom tržištu, vodenom vladavinom prava, da se samo organizira. Umjesto toga, prepušteni smo nečemu što je zapravo nihilističko shvaćanje ekonomske organizacije. Izgleda kao da ne postoji opće prihvaćeni princip organizacije o kojem bi ljudi mogli početi razmišljati kao rezultatu djelovanja političke ekonomije.

U takvoj situaciji, koja, izgleda, postaje karakterističnom za razdoblje u kojem se tako naglo krećemo, prirodne snage, koje stvaraju stanje levijatana, izlaze na površinu i preuzimaju domi-

naciju. Bez glavnog principa, kojim bi se odredilo kako organizirati ekonomiju, politička je struktura otvorena za pritiske od strane dobro organiziranih interesa. Specijalni interesi, traženje rente, proizvode stanje u kojem se traži povoljno tlo za rast u takvim uvjetima. Ovisno o relativnoj jačini organiziranih interesa, primjećujemo potpuno arbitrarna uplitanja u tržište.

Ovo stanje, koje sam označio pojmom levijatana, ima mnogo sličnosti s merkantilističko-protekcioništkom politikom, koju je Adam Smith tako oštro napao u djelu *Bogatstvo naroda* iz 1776. godine. Javljuju se iste prepreke za koje je Adam Smith tražio da se ukinu, a čuju se i isti argumenti i podrške i oporbe. Dokazi o širenju levijatana nisu verzije socijalističkog sna, već umjesto toga obična nastojanja na polaganje prava javnog interesa nad sektorom privatnih profita.

Zakonski pritisci

Neće biti spasa od protekcioništko-merkantilističkog režima, koji prijete da postane karakteristika postsocijalističkih politika i u zapadnim i u socijalističkim zemljama, toliko dugo dok dozvoljavamo da rezultati demokratskih procesa, zasnovani na načelu većine, djeluju bez adekvatnih zakonskih pritisaka. Ako znamo da je politika neuspješna i da je njen prirodni karakter da poseže izvan dopustivih granica, moramo ugraditi ograničenja u samu zakonsku strukturu. Depolitizirani ekonomski poredak je unutar područja mogućeg, iako vjera u tržišne organizacije nije u potpunosti vraćena. Možemo se zaštititi protiv apetita čudovišta kakvo levijatana prijete da postane.

Organiziranje državnih uređenja, kao i udruženja unutar tih država, mora biti zadržano unutar zakonskih granica. Smrt socijalizma ne bi smjela odvrćati našu pažnju od stalno rastuće potrebe da spriječimo pretjerani rast države kao levijatana, što postaje sve opasnije, budući da više ne ovisi o ideologiji koja bi je stavljala u središte. Ideje, zatim institucije, koje se pojavljuju kao ostvarenja tih ideja, mogu biti odstranjene i zamijenjene drugim idejama i drugim institucijama. Spletkarenja interesnom politikom to su teža za uklanjanje. Zato nastavimo sa zadaćom.

Prevela s engleskog Maja Čurić

James M. Buchanan
Fairfax, Virginia

Socialism is Dead; Leviathan Lives

The fall of socialism brought about during the last two years is considered by the author to be its death. The romantic myth about a society which would function upon the rejection of private ownership, the free market and entrepreneurship. It has been proved, however, that free market economies function much better than politically directed or planned economies. The death of socialism, deems the author, does not also indicate the death of the state intervention Leviathan. The arbitrary interference with market institutions and the domination of the public interest rights over private profits shows that Leviathan remains even after the death of socialism.

Buchanan želi iskoristiti depolitizirani sustav
jer politike iole izvan dopustivih granica